

OD NERETVE DO DRINE

IZVOD IZ DNEVNIKA¹

1. februara preko Koritna i Priluka došli smo gladni i umorni u Livno. Našao sam tu štab; nigde nema lepše nego u brigadi. Uveče smo išli na priredbu. Ovde je došao Tito. . . Proleterske divizije će na novi zadatak; Tito njima lično rukovodi.

2. februara iz Livna se cela brigada prebacila u pravcu Duvna. Formiran je 5. bataljon. Zanočili smo u s. Podosođu i 3. februara prebacili se u Duvno. Išli smo na ručak kod Štaba divizije. . . Ovde je major;² zavatlavaju ga mnogo zbog uzimanja primera iz naše brigade.

5. februar — Duvno. — 5. bataljon je došao u Kolo, a 4. iz Stipanića prebacili smo u Blažuj. Održali smo sastanak naše ćelije, mnogo se diskutovalo o odnosima između Ljuba³ i Alekse.⁴

Nalazim se u brigadi, sve je ostalo iza mene. . .

6. februar — Duvno. — Bila je konferencija političkog kadra, postavljeni su novi problemi u vezi sa situacijom. Održana je konferencija sa štabovima bataljona. Sinoć je bilo veselo večer kod štaba divizije.

7. februar — Oplećani. — U 5. bataljonu formira se i 3. četa. Premestili smo se u selo. Danas je godina (dana od) prelaska Lima. Kolika je razlika od ondašnje i sadašnje situacije!

¹ Miodrag Milovanović Lune, zamenik komandanta 2. proleterske brigade, poginuo 27. aprila 1944. godine kod Užica.

² Verovatno Dokić koji je bio pri štabu 2. proleterske brigade.

³ Ljubodrag Durić, komandant 2. proleterske brigade.

⁴ Aleksa Dežović, politički komesar 2. proleterske brigade, umro od zadobijenih rana na Drini 10. aprila 1943. godine.

9. februara — *Trebistovo* (Bošlići). — Izvršio sam organizaciju O.B.S.⁵ Traže da razgovaram sa njima, sigurno ima novih stvari u svakom pogledu. Otišao sam do 3. bataljona, pripremali smo predavanje; od Ljuba (Durića) mi je stigla zapovest za pokret brigade. Celu noć smo putovali. Stigla je naredba odnosno zapovest za napad na Posušje.

10. februar 43. — *Vranić*. — Evo nas na putu za Mostar. Sedimo u drumskoj gostionici. Ovde sam došao sa 5. i 2. bataljonom. Noćas smo od Trebistova preko Broćanca došli ovde. Posušje je zauzeo 1. bataljon koji je napadao od Radovana, a 3. bataljon je u Rastovači. Ljubo je javio da će 3. bataljon doći u Broćanac. Gadno je kada je čovek u neizvesnoj situaciji — sada se je ipak razjasnilo. Odavde sam sada otpustio jednog finansa. Ljubo je razgovarao iz Posušja telefonom u Mostar. 5. bataljon je jurišao bez oružja; silna je ta vojska!

11. februar — *Vranić* (stajalište automobila Mostar — Split). — Veće (je), pola osam; ovde je jutros došao 3. bataljon; sada sedim sa štabom bataljona i razgovaramo o bombardovanju. Drug Đuraka" je poginuo. Zar ništa da ne napišem više o »ispisniku«! Srce mi se steže od gorčine. Đuro više ne postoji, nema više njegove šale i vedrine. Poginuo je sa partijskim spisakovima u ruci. Poginuo je Kojo⁷ i jedan drug (bivši) domobranac; ima više ranjenih. Imotski je pao, govori se i za Prozor. Neprijatelja hvata panika; pripravnost je u Kočarimu. Sinoć sam odlazio u štab brigade. Posušje umalo da ustaše nisu povratile. Danas je avion bombardovao ceo naš položaj; ja sam bio kod 2. bataljona za vreme dok je Đuraka poginuo. Obračunao sam se jutros sa gazdom, on je zelenaš. Milojica⁸ se ljuti na Mića.⁹

12. februar 43. g. — *Vranić* (položaj). — Sahranili smo drugove: tiho, bez pomena, polažemo naše živote u puteve novoga života. Jutros je dolazio Ljubo i Sredoje¹⁰ ovde; 4. bataljon je

⁵ O.B.S. — Obaveštajna¹, služba.

⁶ Radomir Đurakić, zamenik političkog komesara 3. bataljona, rodom iz Ljubica. Narodni heroj.

⁷ Kojo Stanković.

⁸ Milojica Pantelić, zamenik političkog komesara 2. bataljona.

⁹ Verovatno Mića Umjenović, politički komesar 3. čete 2. bataljona. Poginuo 4. decembra 1943. godine kod Prijepolja.

¹⁰ Sredoje Urošević, načelnik štaba 2. proleterske brigade.

trebao napadati Rakitno. Danas je godina dana od mog postavljanja za komandanta bataljona. Ljuba se je tome mnogo radovalo; rekao mi je »avanzuješ«...

13. februar 43. — *Vranić* (položaj). — Razmišljao sam mnogo o Đuraki; sve mi se čini da je tu, da ću ga videti. U sred pola noći tukli su naš artiljerijom, probudila me je eksplozija granata. Naišao je Čekić.¹¹ Marko¹² odlazi iz bataljona; žao mu je, a ja žalim 3. bataljon: ode Đuraka, ode Marko! Srdačno smo se pozdravili. Juče su sv. Tri Jerarha, moj rođen dan; moji su ga proslavljali.

14. februar 43. god. — *Rakitno* (Potklečani). — Na položaj je došao jedan bataljon Dalmatinske brigade; tu je i Poldo, smenili su 2. bataljon. Otišao sam do štaba brigade. Diskutovali smo o odlasku Markovom i smrti Đurakinov. Aleksa je bio u Imotskom, priča o novim zadacima. Tito je malo bolestan, bombardovali su ih; Crni umalo nije poginuo. Neprijateljska ofanziva se nastavlja. Krajišnici se junački bore. Petrovac pao, naši su zauzeli Ključ. Svi ranjenici su oko Duvna. 7. hrvatska divizija ide sa nama. Doveče 3. divizija napada Prozor i produžuje ka Konjicu. I divizija izbija na Ivan-planinu a naši preko pruge u pravcu Nevesinja. Otišao sam sa Aleksom kod 3. bataljona, sačekali smo dok se bataljon sakupio i održali smo pomen poginulima. Uzeli smo mašinke. Razgovarali smo o našem štabu. . . Čini mi se da je tačno i ja uviđam. Izvršili smo pokret i noćas došli ovde. Naša brigada ima pravac Rakitno — Striževo — Drežnica — Bjela. Imamo zadatak da razrušimo prugu i put od Drežnice do Bjele.

15. februar 43. — *Striževo*. — Podrhtava mi ruka od umora trčeći uz brdo... na sve strane vojska gamiže. Juče smo predanih u Rakitnu, prodiskutovali o zadatku; došao je Krcun¹³ iz bolnice. Krenuli smo noćas u 12 sati i preko planine bilo je teško proći. Konji su padali, ljudi propadaju u jame, sve se ko-

¹¹ Čekić Dragoslav, komandant 3. bataljona. Kao ranjenik sa Sutjeske poginuo od ustaša u bolnici Sekovići septembra 1943. god.

¹² Marko Milanović je tada otišao na dužnost u 7. banijsku brigadu. Poginuo oktobra 1944. godine kod Obrenovca u borbama za oslobođenje Beograda. Narodni heroj.

¹³ Slobodan Penezić Krcun, zamenik političkog komesara 2. proleterske brigade. Poginuo 6. novembra 1964. godine u saobraćajnoj nesreći..

trlja. Konji lipsavaju i ostaju zaglavljani u jamama. Prošao sam na čelo kolone i došao sa 4. bataljonom u Striževo. Ovde je muslimanski živalj, lepo su nas dočekali. Sada je 4 sata, treba da idemo na zadatak. Sedim ovde na bregu i posmatram, oštre bregove oko ove klisure. Misliće drugovi da sam se uplašio od aviona, možda sam trebao ostati na svom komandnom mestu. Noćas idem u akciju odnosno na zadatak sa 1. i 4. bataljonom. Plaši me da li ćemo uspeti; videćemo. Moramo biti čvrsta Tiova pesnica koja će razbiti sve.

17. februar 1943. — Jasenjani. — Juče nisam mogao pisati, kiša je lila a ceo dan bio sam na položaju. Iz Striževa smo pošli na zadatak u 6 časova. 2. bataljon će napadati stanicu, a jedna četa 3. bataljona na utvrđenje sa desne strane Drežnice. Ja treba sa 1. i 4. bataljonom da se prebacim iza Crnogoraca preko Neretve i da idem ka Bjeloj da bi tu napravili zasedu. 4. bataljon će da ruši put. Usput je kolona zastajkivala i oko 12 sati stigli smo na stanicu. Borba je otpočela, prolazio sam da vidim može li naša kolona da prođe... Na stanici jedan Talijan plače. Skela je na mestu i mi bi trebali da se prebacujemo. Kad je 1. bataljon već pristigao, sa one strane Neretve, drumom su naišli kamioni. Predlagao sam da se prebaci bombaško odeljenje; odlučili smo da se zadržimo na položajima sa ove strane Neretve. Bio sam kod 4. bataljona; Crnogorci su otišli ka Grabovici. Oko 2 sata sišao sam u školu. Dolazio nam je štab divizije i doneta je odluka da se mora preći Neretva i likvidirati bunker. Prebacio sam se sa bombaškim odeljenjem 1. bataljona; Crnogorci su već kod kamiona. U drugoj partiji prešao je Aleksa, mlatili smo Talijane; moja mašinka samo štekće a oni padaju kao snoplje. Ništa lepše nema nego mlatiti fašiste! Došao je u Jugoslaviju i više »nema fašisto«. Sa 1. bataljonom sam otišao do Bjele. Tu smo ostali noću, bombaši su se tukli sa nekim žandarima. Stanko je gurnuo Talijana sa ćuprije. Celu noć naši ljudi su hvatali makarondžije, mlatili ih ne obzirući se na »mija mama, ćinkve bambino, Italija tuto komunisto, viva Jugoslavija«. Razrušili smo most. Pošao sam u Jasenjane. Naišao je blindirani voz. Samo se prepričavaju događaji iz borbe.

18. februar — Jasenjani. — Na drugoj strani Neretve za nas nema više prepreke; niko nas ne može zaustaviti. Zadatak smo izvršili, mlatimo moćnu italijansku vojsku kao stoku; 5. bataljon se je naoružao. Naše komordžije su hvatale Tali-

jane. Bunker je likvidiran, predali su se kad im je nestalo municije. Na drumu su zarobljena 24 kamiona; to su oni što su u noć došli. U danu su dolazile dve tankete, obe su uništene. Naš »antitenkovac« je silno dejstvovao. Plen je ogroman, ovo je bilo pošlo za Prozor. Štab divizije je preko italijanskog oficira tražio hranu za zarobljenike i da ne bombarduju avionima. Pao je Rostov i Harkov.

19. februar 43. — *Jasenjani*. •— Svugde po čukama, jarugama, kanalima još se nalaze Talijani. Vođeni su pregovori za razmenu sa Talijanima; bio je Ljubo. Razmena je ugovorena, oni su doneli hranu za njihove zarobljenike. Četnici su pripucavali iz Ravna; 3. bataljon ih je noćas najurio. Štab divizije nam traži izveštaj o akciji i zašto je razgrabljen plen. U Mostaru se priča mnogo o nama. Ovo su istorijski momenti; 16-og (februara) uveče prošle godine sam (proveo) čuvenu noć na Krnjači, a ovu noć sam pio vodu sa Neretve. Danas smo bili negde oko Boljanića.

20. februar 43. — *Jasenjani*. (Kuća na putu). — Ceo dan sklanjali smo se od aviona. Došao je Krcun i Aleksa. Prozor je pao, plen je ogroman. Uveče tek što smo ušli u kuće naišao je avion; bežao sam; bombe oko mene eksplodiraju. Marko¹⁴ je poginuo. Jutros smo došli ovde da bi se sklonili od aviona. 1. bataljon otišao je u Ravni a 4. je došao u Jasenjane.

22. februar 43. — *Jasenjani*. — Juče je bila velika jur-njava (pa) nisam mogao pisati. Bio sam u Drežnici; Talijani mašu rukama na avion. U novinama smo čitali Izjavu Veljka Irića.¹⁵ Rano (jutros) nam je stigao izveštaj od 1. bataljona, oni su noću vodili borbu. Pošao sam na položaj preko Jasenjane; u Ravnima se čuje borba. Kad sam sišao u Beli potok naši delovi se već povlače, na brdu naši su već zauzeli krajnje položaje. Naredio sam povlačenje. Opet nizbrdo, pa uzbrdo. Priča se da među četnicima ima partizana zarobljenih na Gatuu; ko zna ko je sve tamo. Možda je i on živ." Sišao sam sinoć ovde.

¹⁴ Marko Šofranac.

¹⁵ Veljko Irić je bio borac 4. bataljona, koji je 7. aprila 1942. godine bio zarobljen na Rogatici, dao je neku izjavu koja je štampana u neprijateljskim novinama. Niko se od boraca 2. proleterske brigade sada ne seća sadržaja te izjave.

¹⁶ Ovde se misli na Ljubodraga Milovanovića brata Lunetovog koji je 11. juna 1942. god. poginuo na Gatuu.

Ljubo i Sredoje su otišli gore. Čukić¹⁷ je razgovarao sa četnicima; među njima ima partizana sa Romanije i Jahorine.

23. februar 43. god. *Jasenjani* (Položaj). — Ceo dan proveo sam na putu. Branko je išao da pregovara. Sinoć je jedan drug otišao u Mostar da izvede (nekoliko) naših drugova. Jablanica je zauzeta, piena ima dosta; 610 zarobljenika.

24. februar 43. ••• *Jasenjani* (Položaj). — 1. i 4. bataljon drže položaje ovde; 3. i 5. u Gornjem selu, sa njima je Sredoje; 2. bataljon je prešao na ovu stranu. Četnici pripucavaju stalno na nas. Juče u 12 sati žestoko su nas napali, i mi im ne ostajemo dužni. Naši ljudi se nezgodno osećaju kada moraju držati položaj. Napadat je Konjic. Jedva čekam da se krene, moramo se obračunati sa ovim bandama. Sada je 12 sati; banditi opet počinju paljbu topovima, oni su junaci sa 10 km. Nemaju nikakva uspeha, ravnjaju brda. Na položajima sam kod 1. čete 4. bataljona koja je u rezervi; drugovi su se raskomotili i odmaraju po kamenu; spavaju, trebe se od vaški, umivaju na potoku. . .

25. februara 43. god. — *Jasenjani*. — Obišao sam ceo položaj. Četnici stalno pripucavaju. Naredio sam vodu 4. bataljona da ih napadne u kući pored puta. Divno je vreme — lani smo (na ovaj dan) bili u Zaborku. Sinoć je došao Aleksa. Artillerija nas je žestoko tukla, poginuo je jedan drug iz 4. bataljona. Sada je 4 sata po podne. Jedan avion nadleće i baca bombe na selo koje je već sve razlupano; i jutros su ga bombardovali. Sedim u potoku. Ja i Aleksa pošli smo kod (Ljube Đurića) a od njega je došlo pismo da ja ne idem. Ljut sam, nikada nisam ogorčeniji nego ovoga momenta. Ja sam pre svega komunist, ja nemam lični život, sve što imam to je moja Partija. Ja neću ni o čemu drugom da mislim do o borbi, narodu i neprijatelju jer sada nije takvo vreme. Krivo mi je i Aleksa je tu po malo kriv. Ja neću dozvoliti da mi se prebacuju takve stvari. To ne bi bilo lepo i da je istina, a kamoli kada nije. . . ima tu još krivaca. . . ja sam grešio, zašto sam morao tako i službene stvari svršavati. Više bih voleo da sam poginuo nego što je ovakva bruka ispala. . . u krv isusovu. . . ja sam zamenik komandanta proleterske brigade! Da, to je divno i poželjno. Ni

¹⁷ Čukić Bogoljub, poginuo kao zamenik komandanta 1. bataljona 2. proleterske brigade avgusta 1943. godine na Krivaji.

Pokret jedinica preko Prenja

reči više o tome, ni reči, ni reči... dokazaću svojim ispravnim stavom. ... videće oni da sam ja Lune. Rado bih sve oterao... rado bih se razvikao ali to ne bi bilo lepo. Pisao bih mnogo, mnogo, mnogo. Neću da mislim, neću da pišem. Odluka.¹⁸

26. februar 43. — Čitluk. — Ja i Aleksa sišli smo kod Ljuba; ovde je načelnik divizije i Čedo. Italijan Grano je došao; ujutro ide u Mostar. Savetovao sam se sa Aleksom. Jutros smo se premestili ovde.

27. februar 43. — Čitluk. — Preko celog dana ostali smo ovde, Ljubo i Aleksa su na položaju. Vode se žestoke borbe oko Konjica. Ustaše su; preduzeće ofanzivu od Bugojna, nije najzgodnija situacija, ali Tito rukovodi. Dalmatinci su uhvatili četničke kurire i našli kod njih zapovest za napad na nas. Mi smo uputili 2. bataljon kod Dalmatinaca. Konjic se napada šesti put.

¹⁸ Verovatno se radi o Lunetovom revoltu zbog prekora kojeg mu je uputio Štab brigade u vezi neuspeha jedinica pod njegovom komandom u borbi sa četnicima 22. februara 1943. godine kod Belog potoka. Lune je želeo da lično da objašnjenje smatrajući da za taj neuspeh nije samo on kriv, ali Štab brigade ga je, zbog trenutne situacije, zadržao na položaju, pozivajući samo Aleksu Dejovića.

28. februar — *G. Selo*. — Poremećeni su četnički planovi. Dalmatinci su ih odbili; naši su . . . najurili četnike iz Ravnoga i povratili se na stare položaje. Još nema nikakvih vesti iz Konjica. Aleksa je otišao u intendanturu — tražio mene — možda ima vesti.

1. mart 43. — *Drežnica*. — Bili smo na položaju kod 3. bataljona. Došlo nam je naređenje divizije — situacija nije dobra; moramo natrag. Kada smo prešli Neretvu nisam mislio da nas iko može zadržati. Četničke bande strvinarske svinje, spasoše Nemce u Konjicu! Dalmatinci i naš 2. bataljon najurili su četnike ka selu Gorancima; dobro su ih pomlatili. Stiže drugo naređenje: idemo ka Prozoru. To mi se sviđa: biće žestokih okršaja, pa kom obojci, kom opanci! Tući ćemo se. Prebacujemo se za Jablanicu; čekam ovde dok se prebace svi naši delovi. Danas je godišnjica naše brigade. Proslavljamo je na putu Drežnica — Jablanica.

2. mart 43. — *Gmići*. — Putujemo uz Neretvu; put razrušen, pruga iskidana. Grupica po grupica ljudi ide. Pored puta lipsali konji. . . Neretva negde šumno huči, razbija se i penuša, a negde tiho pevuši. Sačekao sam na mostiću ispod Grabovice prelazak naših dveju četa i produžio dalje: Grabovica — Karaula — Jablanica. Ovde ima mnogo zarobljenih Talijana, puno je vojske. Obišao sam kasarnu u kojoj su se Talijani držali; to je pravo groblje od sprema i materijala. Ovde je Kočo¹⁹ i Fića.²⁰ Borbe se vode oko Vakufa, naša brigada treba da se prebaci u s. Lug. Dobijamo naređenje od Tita da ubrzamo pokret. Ja i Sredoje izlazimo na čelo kolone; gužva je strašna; ljudi spavaju, komore se nabijaju. Talijani nose municiju i sve se kotrlja. Kamioni prolaze tamo-ovamo. Mnogo me zabrinjava situacija. Usput sam sreo Moma Đurića; ja i Sredoje svratili smo kod Tita: on čuti, hladan kao stena, uliva neku sigurnost. Crni je raspoložen. Idemo dalje, kamionom, za Prozor — Makljen. Ovde je položaj, dolaze haubice. Vratio sam se u Prozor. Stigao je Aleksa i Ljubo. Došao sam ovde da raspoređujemo bataljone; ovde je i divizijska bolnica. Na Makljenu počinje borba; ovde smo kao u kazanu.

¹⁹ Koča Popović, komandant 1. proleterske divizije.

²⁰ Filip Kljajić, politički komesar 1. proleterske divizije

3. mart — Makljen (položaj). — Borba se razvila na Makljenu; bataljoni se prebacuju kamionima. Na položaj odoše Veljko,²¹ Peko²² i Koča; to me nekako razveseli. Neprijatelj napada Prozor iz tri pravca. Izgleda da su obavješteni o našim snagama. Naša brigada je opšta rezerva. Napašće se ova neprijateljska grupa. 1. divizija ujutru izbija na Vrbaš. Samo da se održe ovi položaji danas! U Prozoru je Ljubinka²³ i Cana,²⁴ sve ustanove; svi ranjenici su u Šćitu. Peko se vratio sa položaja: ja moram gore. 1. bataljon je izašao na položaj Crni vrh; Dalmatinci se povlače. Stigao sam ovde. 1. bataljon već izbija na položaj. Naše haubice gruvaju, milina te poduhvata. Razgovarao sam sa Jakšićem²⁵ telefonom; gde ćemo se još sve susresti u toku borbe! Naše snage napašće ovu grupu. Ako uspemo idemo pored Travnika, a ako ne, onda ostavljamo topove pa preko Vraniće. To će biti gadan put. Borba je trajala ceo dan; naši su se održali. Ljubo je došao sa 3. i 4. bataljonom. Ovde je Veljko i sa Aleksom otišao u selo; otišli su i Ljuba i Aleksa; doći će ujutro. Prenocio sam ovde sa 4. bataljonom pored vatre.

12. mart 43. god. — Borci (Krstac) 4 sata. — Već toliko dugo vremena nisam mogao zapisati ni jednoga redka. Ovo su najnaporniji dani; stalno pod borbom, stalno pokreti: od Makljena do Vakufa, od Vakufa preko Makljena i Ustirame do Ostrošca; od Ostrošca preko Rame — Jablanice — Krstača — Breze — Ljubine — Bjele vode do Boraka. Koliko je se samo osjećaja i slutnji zbilo za ovo dana! Koliko je se raznovrsnih momenata odigralo! Najzad, posle toga napornoga puta, neprospavanih noći, eto dugoočekivani Borci! Ovde je već spao sneg; jezero se modri u dolini između mutnih obronaka, a na vrhovima se beli sneg. Nekada su ovde dolazila gospoda na letovanje; peli se od besa na Prenj, preko koga sada mi krv prolivamo. Ovo mesto je divno; samo se oseća zadah četničkoga smrada. Svako mesto u kome su bili četnici, mrsko mi je. Ovih dana imali smo dosta borbi sa ovim bandama. 3-eg (marta) na Makljenu dobio sam od Ljuba izveštaj da će biti opšti napad na

²¹ Pavle Ilić Veljko, pomoćnik načelnika VŠ. Umro kao general-pukovnik 1964. godine.

²² Peko Dapčević, komandant 2. proleterske divizije.

²³ Ljubinka Milošavijević, član politodjela 2. proleterske brigade.

²⁴ Cana Babović.

²⁵ Pavle Jakšić, komandant 7. banijske divizije.

Nemce. Radujem se mnogo da mi uzmemo inicijativu u svoje ruke. Otišao sam sa štabom 3. bataljona na osmatračnicu kod Gavrilčenka. Naš pravac je Pidriš — Mačkovac — Vakuf. U napad idu 2. i 3. bataljon; sa njima je i 4. bataljon u rezervi. 1. bataljon je na onoj strani puta i on će se prebaciti ovamo. Pristižu bataljoni i niz šume krećemo na zadatak. Avioni stalno nadleću. Mnogo me tišti da li ćemo uspeti da izvršimo zadatak. Stižemo do 7. hrvatske brigade. Bataljoni se pripremaju, gužva je velika. Ovde je Goša;²⁶ dugo sam razgovarao sa njim. Zakašnili smo na zadatak. Trebalo je da počne u 3 sata. Borba već počinje; mnogo ključa. Nemci su uporni. Tako je celu noć i 1. bataljon napada na svome pravcu; tamo je otišao i 5. bataljon. Gubim strpljenje, stalno telefon, ranjenika ima mnogo, Ljubo je na brdu; 3. i 1. bataljon zauzeli neprijateljske položaje. Pripremamo se u zoru za napad; Terzić²⁷ kaže da sačekamo. 4. marta izjutra Nemci se povlače na celom sektoru; naši bataljoni kreću dalje napred. Izlazimo na njihove položaje — 3. bataljon ide levo na Rust; tuče ga naša artiljerija. Nemci su zauzeli položaj između Pidriša i Mačkovca. Noćas su poginula tri druga; sada je ranjen Ječmenica.²⁸ Ipak mi napredujemo! Došao je Ljubo. Izbijamo na nemačke položaje; 1. bataljon se prebacio ovamo i zarobili jednog (nemačkog) majora. Nemci su se zauzstavili pozadi Mačkovca. »Štuke« stalno bombarduju. Na levom krilu borba je neprestana, tamo su Crnogorci; juče su bili prsa u prsa sa Nemcima. Napad se mora produžiti. Preko cele noći ostao sam u Pidrišu. Na zadatak je otišao 2. i 4. bataljon. Nemci su se povukli sa Kramkote. Na ovaj položaj doveli smo i tenkove; i oni jure po položaju. 5. marta 1. bataljon i naš sanitet su u Trnavci; ostali bataljoni su na položaju. Do dva sata ostao sam na telefonu. Naši su se približili Vakufu i upadaju u sam grad. Nemci vrše protivnapad; štuke bombarduju naše položaje. Tako je ranjen Pero i to je peti put. Poginuli su Pavić i Gina. Kod 1. bataljona: Sadžak i Vlada Radovanović. Ljubo mi je saopštio situaciju telefonom; kod njega nije u redu. Uveče sam otišao na položaj. Nemci se povlače iz Vakufa. Tek što smo napravili raspored bataljona, došlo nam je naređenje da naša

²⁶ Dragoslav Đorđević Goša, iz Smed. Palanke, umro posle rata. Narodni heroj.

²⁷ Velimir Terzić, načelnik operativnog odseka VŠ.

²⁸ Ječmenica Dušan, poginuo kao zam. komandanta 2. bataljona 2. proleterske brigade, 4. decembra 1943. godine iznad Prijepolja.

brigada ide na Jablanicu u prethodnici naše divizije, a divizija je prethodnica svih snaga. Dva bataljona moraju odmah otići u Jablanicu i prebaciti se na onu stranu. Određujemo 3. i 1. (bataljon), i ja idem sa njima. Sve zadatak važniji od važnijega. Da li ću uspeti i ovaj izvršiti?! Polazim (posle) već toliko neprospavanih noći; dremam i govorim u snu. Opet na Makljenu utovar u kamione (i stižemo u) Prozor. Dobijam obaveštenje: četnici su na onoj strani (Neretve); ne može se dalje od Rame. U štabu Dalmat(inske) brig(ade): opet druga obaveštenja; ne znam šta da radim. Terzića nema. Zovem Crnog, njegov mili glas zvuči veselo, on daje čoveku neku svežinu. Moram ostati na ovoj strani, zadatak se odlaže za drugu noć. Valjda od premorenosti nekako sam grub; vičem na ljude, moja stara mana. Krivo mi (je). Vikao sam na Dostanića u Prozoru i na Milojicu u Pidrišu. Veliki je nered u ovom prebacivanju.

6. mart. Ustirama. Zadržao sam se ovde se ova dva bataljona, očekujem naređenje i da dođe Ljubo. Terzić mi telefonom naređuje da se brzo prebacim u Mrakovo; Nemci su ušli u Ostrožac. Mi, proleter, stižemo svugde; za nas nema prepreka i nemogućnosti. Prebacili smo se u Mrakovo, uhvatili vezu sa Hercegovcima. Noću sam dobio naređenje od 3. divizije za opšti napad. Ja sam komandant cele kolone. Pravac nam je Ostrožac. Peko mi je takođe poslao naređenje da ove položaje moram držati po svaku cenu. 7. mart. Izbili smo na položaje Križ — Falanovo brdo i tu smo ostali ceo dan. Borba se vodi na ostalim sektorima, mi ne možemo dalje. Uveče smo se zadržali u selu. Peko javlja (da) će nam doći smena. Zorom nam je stigla smena i mi polazimo za brigadom, da je stignemo u Idbar. Naši su noću prišli Jablanici i najurili četnike; bežali su kao đavoli. Mi smo na ovoj strani zarobili 74 bacača.

8. mart. Preduzeli smo pokret, i preko Rame — Jablanice i Krstača došli u Javorik. Počelo je opšte prebacivanje; putem prolaze kolone za kolonom; ranjenici već pristižu, kažu da umiru mnogo. Sretni smo da kroz Jablanicu nisu naišli avioni. Bio sam u štabu divizije u Krstaču. Opet smo na drugoj strani Neretve, sada je druga situacija. Moramo se još probijati. Zanoćili smo u Javoriku.

9. mart. Sa oba bataljona (3. i 1.) došao sam u Bjelu i našao naše. Nisu se mogli prebaciti na Ljubinu. Četnici su zaposeli položaj. Ostaje (da se prebacimo) za doveče. Došao je štab divizije, pripremili smo plan za napad. Naša brigada ide na-

pred ka Bjelaj. Bombardovali su nas, danas je poginuo Duško. Noću smo izvršili napad i izbili na Ljubinu-Majdan — Križ. Poginuo je Karapandža. Zadržali smo se preko celog dana na ovim položajima. Pečo mi priča: Rusi misle o nama; Lika i Kordun su slobodni. Četnici su se prebacili od Konjica u Bjelu. Napad na Bjelu ostaje za sutra. Prenoćili smo u nekoj štali. Ljudstvo je mnogo premoreno i iscrpljeno. Ovo su veliki napori.

11. mart. Četnici su pokušali da izbiju na naše položaje; pucalo je preko celog dana. Posle podne prešli smo u napad i u toku noći izbili iznad Boraka. Četnici su utekli ispred nas. Vlatko dolazi svojoj kući; to je divno. Kako se osećaju njegovi! Sišao sam za 5. bataljonom. Četnička vojska, to je najgora vojska. Interesantno je čitati njihova dokumenta. Vođe su im izlapeli oficiri — i keše malograđanštine, bez imalo realnih pogleda na svet i život.

12. mart. Krenuo sam sa 3. i 4. bataljonom preko Zdravca za Borke, a ostatak brigade drumom. Iznad Bjele u šumi pripucali smo se sa banditima i muslimanskom milicijom koja nam se sva predala. Ušli smo u Borce. Održali smo sastanak i brzo rešili šta treba da radimo da bi uredili brigadu. Ovde su bili partizani i narod nas ooznaje. Ovo su vrata Hercegovine.

14. mart 1943. god. Borci (Krsta.c). — Nedelja, divno sunčano jutro; sedim pod bukvom, sklonio sam se od aviona. 4. brigada prošla je napred, sigurno ćemo i mi imati pokret; udaljicemo se od ovog krvavog razbojišta Neretve i Rame. Nigde više poubijanih neprijatelja nisam video, nigde više leševa! Svuda po jarkovima, propustima u reci, u šumaricama, na putevima, raspadaju se ljudi. Tako je moralo biti: nama su spremali uništenje a njihove zlikovačke duše srljale su u propast; sada se njihova telesa raspadaju pod nogama proletera. Odmičemo se od razbojišta na kome ostade i naših dobrih drugova: Sadžak. Vlada, Adžija, pa nezaboravni drug Pero, Pavić, Tuco i moj zemljak Rutko. Zao mi je toga dečka, prošao je tolike borbe i okršaje, postao je Č.K.P. (član KPJ). Poginuo je a i grob mu ne znam. Šta ću reći njegovim roditeljima!?

Sve naše snage gotovo su se prebacile. Nemci su ušli u Prozor, mi smo se izvukli. Sada mogu da jure preko planina za nama. Rusi su zauzeli Vjazmu, a Nemci vrše protivnapade na Harkov. Žestoko su nas juče bombardovali avioni: poginulo je 8 drugova, (među njima i) politkom 3. čete 2. bataljona drug

Mirko. Sinoć je održana konferencija celokupnog starešinskog kadra iz brigade, u šumici pored vatre.

15. mart. — *Glavatičevo*. — Nalazim se u pokretu sa 3. i 4. bataljonom. Naša divizija dobila je zadatak da izbije na put Kalinovik — Ulog. Naša brigada nastupa kao leva kolona preko Bjelinića, 4. brigada kao desna kolona preko Jezera za Ulog. Cela brigada imala je pokret; ja idem na čelu. Kolone silaze niz brdo ka Jezeru. Sunce izlazi i svuda kroz šumu svetluca oružje iz kolona koje se kreću. Četnici su opet prikupili snage: došli su ini i Vasojevići, susrećemo prve zarobljenike. Naši brđani (misli se na topove) postavili su se u šumi. Opet idemo pored Neretve. Ovde je ona drukčija, nekako tanja i tesno se probija kroz ove stene. Usput se kolone mešaju, ipak izbijamo na čelo; borba se vodi sa bandama. Svracao sam pored Miladina.²⁹ Blizu Glavatičeva tuku nas četnici mitraljezom. Ovde gori kuća i u njoj komandant (četničke) kalinovačke brigade; zlikovac nije imao smelosti da živ sačeka narodni sud. Prebacili smo se preko mosta i opet prešli Neretvu (na njenu levu obalu). Rajko je otrovan nesretnim slučajem.³¹¹

16. mart. *Jasika* (položaj iznad Bjelinića). — Daleko pozadi gubi se u oblacima vrletni Prenj; južno oštar i zubčast kao testerâ proteže se Veleš; u Glavatičevu mitraljez bez žurbe peva svoju sumornu pesmu. Evo nas blizu Kalinovika, kada sam sa Ljubine ugledao Bjelašnicu, srce mi je zaigralo; sada mi se čini Srbija je blizu. Zastali smo ovde, obuzima me neka slutnja; šta je, šta se čeka! Tito je došao juče u (selo) Borci; tamo je avion bombardovao; još nisu četnici odjureni sa Lipete, ko zna šta se čeka. U Kalinoviku ih nema mnogo, sve su bacili na položaj — tako kaže Kicoš, koga su juče zarobili; on je se izgubio na Treskavici iz 3. bataljona. Čini mi se da će još biti teških borbi. Muči me ova situacija, stalno pogledujem ide li kurir. Rajko je umro, on neće više videti Glasinac. Ovih dana mnogo više mislim o Srbiji, valjda što tamo idemo.

17. mart. *Seljani*. — Ceo dan ostao sam na Jasiki. Bili smo od Zavodca pošli za Bjelinić; stiglo mi je naređenje od Ljuba

²⁸ Miladin Ivanović.

Rajko Kovačević, puškomitraljezac u 4. bataljonu, rodom od Glasinca (ist. Bosna); jedna bolničarka mu je iz neznanja dala arsenik umesto bikarbone sode, od čega je i nastupila smrt.

da obustavim pokret. Uveče naređenje da se prebacim sa ovim bataljonom preko Neretve kod Janjine i izbijem na (kosu) Koškošnjak, a ostali bataljoni brigade će preko Krstača da izbiju na (selo) Seljani. Mnogo me čudi ovo stanje: zar 4. brigada nije mogla likvidirati bande na svome pravcu? Krenuli smo na zadatak u 12 sati; sa 4. bataljonom stigao sam u Lađenicu; do izjutra čekali smo 3. bataljon i onda krenuli. Ljudstvo je mnogo iscrpljeno zbog slabe ishrane. Ja se nikada umorniji nisam osećao; jedva sam izašao uz brdo. Telo je mlitavo, ležim i spavam na livadi.

18. mart 43. god. — Kruševljani. — Iz Seljana došli smo ovde u žand. kasarnu. Nekada su ovde uživali žandari. Iz divizije nam javljaju da ćemo opet natrag, istim pravcem. Čini mi se da je ovde rukovođeno dosta netaktički. Nemci su opet uzeli Harkov.

19. mart 43. — Doljani. — Nekada, kada sam bio u Borijama, prikupljao sam podatke o ovim selima; nisam mogao ni misliti da ćemo ovuda vraćati se iz Krajine. Naša divizija ide na stari zadatak. Samo sada naša brigada ide putem srednje kolone na Ulog. U toku prošle noći prebacili smo se ovde i doveće krećemo dalje. 1. proleterska i 2. dalmatinska brigada idu na Kalinovik; dobro će biti da naši stignu tamo pre.

20. mart — Selo Luko. — Došli smo ovde; doveće idemo dalje; pokret smo izvršili u 12 sati. Sredoje je otišao sa 1. i 2. bataljonom. Po najnovijem naređenju mi noćas moramo izbiti na put Obalj — Kalinovik. Gazili smo potok Repište. Naši su već stupili u borbu, izlazimo na brdo; ranjen je Sredoje, Drago. Miloš. Otišli smo na položaj.

21. mart 43. — Obalj. — Otišao sam kod 1. i 2. bataljona na položaj; ovde treba da dođe i 3. bataljon pa ćemo da pređemo u napad ka Obiju. Rakić³¹ nikako ne odgovara jednom komunisti — partizanskom komandantu; 3. bataljon je zakasnio i ostao sam ceo dan na položaju. Četnici stalno pripucavaju. Na levom krilu vrše prebacivanje, izgleda da su im stigla pojačanja. Krenuli smo na zadatak, u 11 sati bio sam na Obiju;

³¹ Milan Rakić, komandant 2. bataljona, poginuo 4. decembra 1943. na Prijepolju.

ima zarobljenika. Sada je stiglo naređenje od divizije da treba da krenemo u napad.

23. mart 1943. — *Jelašca*. — Prošloga leta, kada smo ovuda prolazili, dočekivali su nas neprijatelji. Borba se vodila; pošli smo u kuće i vršili rekviziciju. Sada narod kaže: »Hvala bogu kad ste došli«. Danas je radostan dan; opet imamo dve haubice. Iz Obija izašao sam na položaj, ceo dan vodila se borba. Uveče je došao Ljubo i Aleksa. Rakić je opet napravio isto, mnogo sam se sekirao. Mi treba da imamo naročitu taktiku prema ovim bandama, sa njima se ne treba pripucavati. Uveče je 3. bataljon prešao u napad, imali su dosta ranjenika; bande su se povukle na Ljubino brdo. Doneli smo odluku da pređemo u napad; ostalo je (da tu odluku izvršimo) za izjutra. Osećam se mnogo premoren; hladan vetar duva po ovim golim brdima. Juče izjutra krenuli smo do 3. bataljona; kod njih nije sve u redu. Čekić ne odgovara. 1. i 4. bataljon imaju pravic (dejstva) preko Stavnja — Ravna Šuma — Jelašca. Banditi se već izbacuju na te položaje, naša kolona sporo napreduje. Počinje borba: četnici se »vozažu« na leđima niz brdo i povlače u panici. Naišao sam na zarobljenike; (jedan mi se) predstavlja kao drug (i da je) bio u Užicu. Priča mnogo stvari iz Srbije; tamo nas narod očekuje. Oko Kalinovika gužva i panika; da mi je bacač posakatili bismo ih. Ljubo je trebao ubaciti i 3. bataljon u borbu; sporo se radilo. Jutros sam došao ovde, vesti dobre: naši su u Kalinoviku, Petrovcu i Drvaru; imamo haubice.

24. mart — *Kalinovik*. — Došao sam iz Jelašca u grad Kalinovik — četničko leglo. Ovo je varoš bez ikakva oblika i vojni garnizon u kome su se šetali oficiri, kovali planove za naše uništenje, jeli italijansku marmeladu i bili »borci za narod i slobodu«. Utekli su u gužvi glavom bez obzira. Smestili smo se u kuću gde su stanovali oficiri.

25. mart — *Kalinovik*. — Proveo sam dan ovde. Vojska prolazi tamo i ovamo; priličan je nered pošto ima raznih jedinica. Došao je štab (2. proleterske) divizije. Saslušavali smo čak i iz C. Gore. Brigada se je noćas prebacila u Boriju i Jelašce.

26. mart — *Borija*. — Putujem iz Kalinovika za Boriju. Put na početku vodi preko livada, sunce sija kao da je leto, vetar piri sa južne strane od Uloga pa sve prašinu nosi ispred

nas. Idemo ja, Nada³ i Kostja (Vojin Đurašinović). Zalazim u šumu; neki život ulazi u mene, miriše smreka, ptice su nadale urnebesnu larmu, tek po negde, kao da ih »kritikuje«, guguče golub. Put je mestimično pokriven ledom, okolo je svuda sneg koji je uklonjen sa puta, pa (nam) put izgleda kao usečen. Primičem se mestu na kome smo letos prešli drum. Nekako se osećam uzbuđen; u našem (nekadanjem) logorištu još se primećuju zgarišta od vatre. Ovo mesto i okolina potpuno su mi poznati. Stigli smo na stari put. Mnogo drugova koji su ovuda prošli sada se ne vraćaju, ali na mesto njih prolaze novi. Selo isto; smestili smo se u kuću gde smo lani bili.

27. mart — selo Jeleč. — Izgleda da se Talijani evakuišu iz Foče. 1. proleterska i 2. dalmatinska brigada su dobile naređenje da izbiju na Drinu, a naša brigada da se prebaci u Jeleč. Krenuli smo; idem sam na konju. Opet put vodi kroz borovu šumu, a mestimično nailazim na proplanke. Jeleč je divno selo, u dolinici ispod puta, samo su ga četnici opljačkali.

1. april — Djedjevo. — Kako bi se drukčije moglo reći, pisati; to je dan proleća, novih dana, novih događaja. Mart mi je uvek izgledao nekako mutan, mračan; ovaj mart bio je istorijski, silan, snažan, plahovit. Sada je veče, ovo je »turska« kuća, prazna, pusta. Ovde je Čedo, profesor; Ljubo, Aleksa i Krcun su otišli na Drinu. Drino, željno sam očekivao ove prijatne strane! Možda ovo izgleda i bezobrazno, (ali) samo još ovo, samo još ovo! Na Drinu sam voleo da dođemo, a sada, ona stoji pred nama: mutno nadolazi: huji podmuklo, kao da ne poznaje nas, svoje stare prijatelje. Možda je podivljala od novih klanja i krvi sa njenih obala. Eno sa one strane svaki šumarak i livadica poznati su mi; mi smo lani, u zelenom maju, šetali stranama tamo, iza Zavajta. Teško je preći; Dalmatinci su trebali bolje žuriti, možda bi ugrabili most. Onako, Drina je sada granica između nas i četnika. Izdajničke bande čuvaju Italijane i misle da će nama zabraniti prelaz. Oseća se da su nemoćni, njihovi izveštaji su utešna pisma propadajućih, bezdušnika koji se teše. Sanjaju o gerilskim pothvatima protiv nas, a hvata ih strah da ih ne opkolimo. Tako su i u Jelašcu pripucali na nas; da su bili smeliji možda bi nešto i uspeli. Dalmatinci su toga

³² Nada Matić, dak. uč. škole iz Užica, umrla od zadobijenih rana maja 1944. god. u Kolašinskim poljima. Narodni heroj.

dana krenuli napred ali su zaustavljeni kod Pivnog Dola. Ja sam krenuo sa 1. i 5. bataljonom u tom pravcu; ljut sam mnogo, kako da nisu mogli da prođu! Kada smo stigli, bande su se već bile povukle. Prenoćili smo na putu kod Javora; izjutra, oko 10 sati 28-og (marta) sišli smo u s. Odžak, pregazili smo Bisticu. Ljubo javlja da Dalmatinci doveće prelaze. 1. brigada je otišla na Ustikolinu, a 3. sandžačka na Bastase. Razboleo sam se i ovih dana ništa nisam pisao. Ležao sam, pravile su se pripreme za prelaz, sve je ostalo bez uspeha. Sada mi pravimo nove pokušaje. Aleksa se šetka i muči. Čukić kaže: »Ja ću da pređem«, (misli se da će Čukić preći sa bataljonom a ne sam).

3. april — *Djedjevo*. — Juče je bio dan kada smo se spremali da pređemo. Svi ljudi očekuju, samo da je da se krene. Pripreme su ozbiljne; postavili smo sva teška oruđa koja su počela dejstvovati oko 5 sati; mitraljezi kao da razgovaraju: dolina zahuji i eho odlazi niz Drinu. Čini mi se da se to čuje sve do Srbije. U Krajini borba na veliko: oslobođen Glamoč. Naši nisu ni noćas uspeli, izgubili su u vremenu. . .

5. april 43. — *Kuti*. — Juče sam hteo pisati ali nije se imalo vremena. Sišao sam i ja na Drinu da vidim šta se radi. Celu noć naši su pripremali i radili most koji bi pustili da voda nanese na gvozdenu konstrukciju srušenog mosta. Banditi mnogo ometaju rad. Izašao sam izjutra da vidim šta je bilo: Drina i dalje nemirno huji; balvani stoje raskinuti. Ni ovaj pokušaj nije uspeo. Banditi izviruju iz rovova — odjedared sam se zapanjio; Aleksa ide outem, očekujem svaki momenat da će poginuti i osećam da će nestati druga sa kojim sani se toliko vremena zajedno borio; naši životi su vezani nekako čudno. Izlazim iz normalnosti: ja neću da on pogine; on i dalje ide, još je živ. Sretno se je prebacio i opet smo zajedno. Diskutujemo šta sada da radimo. Odmorili smo se i pošli polako na Drinu. Ja se prebacujem prvi — trčim i čekam kuršum — očekujem — očekujem — to su momenti čudni — čim sam ored zaklonom iz mene se otima vrisak; to je instinktivno. Razgledamo nove mogućnosti. Artiljerija tuče, granate kao da hoće da nam zahvate glave; padaju oko kuće u kojoj je 2. četa; eksplodiraju na dva-tri metra — ljudi sede spokojno. Odlučili smo se da doveće pustimo most koji je služio za pravljenje splavova, tako što ćemo ga popuštati na žici. Od Krcuna sam dobio pismo da se pazimo.

Pošli smo uveče i počeli da radimo; opet pismo od Krcuna: da sklonim Aleksu u kuću 1. bataljona. Razmišljam kako to da učinim, da ga prevarim. Ne, ja sam mu rekao lepo: da je potrebno da se sklonimo! On nije hteo. Zaklonili smo se za balvane. Sporo ide sa radom — ljudi ne shvataju važnost ovoga posla. Našli smo se u radionici. Aleksa je tražio šrafove. Izlazimo napolje. Svitanje! »To su opalili topovi« reče on. Ja trčim pored barake, on zamnom. Puzimo. Zvižduk granata i eksplozija ispred nas. Nešto me trenu u nogu. Vičem: »Aleksa, jesi li živ?« On me zove i trčimo zajedno u kuću. On osta. Uneli su ga. Teško je ranjen (nalazi se) u nesvesti. I eto, dođosmo do hirurške ekipe. Krcun je sa nama, mnogo se ljuti. Izvršili su mu operaciju. Plašim se za njegovu nogu. Oh, ja to nesmem ni da pomislim! Naši su ostavili prebacivanje za doveče.

6. april — Kuti. — Ležim u sobi. Aleksa se ne oseća dobro. Naši su noćas pustili most i on se slomio; krivo mi je. Dva bataljona Dalmatinske brigade su se prebacila. Osećam se nelagodno. Pisao bili dalje (ah) dolaze doktori da previju Aleksu. To je užas: ruka mi staje; kod njega je nastupila gangrena — noga se mora šeci. On više ne može ići samnom, to je strašno, njemu je teško. Kroz misli mi se redaju svi događaji, ja ne mogu da zamislim da on nema nogu.

7. april — Kuti. — Sve je gotovo. Aleksa je ostao bez noge. Ovo je za mene četvrti težak događaj, možda najteži: ja se moram odvojiti od najboljeg druga — od druga za koga mi je vezan ceo moj partizanski život. Osećam se teško; da mi je da idem, da mi je da razgovaram — da vidim Ljubinku. Mislim mnogo o njemu i njegovim. Sada ne želim ići u Srbiju jer čini mi se: nikakvi su naši! Naša divizija se prebacuje preko.

8. april. Kuti. — Dolazili su Mitar i Peko. Čini mi se da je Aleksi bolje. Danas ide ekipa; ovde dolazi divizijska bolnica. Naši su se već prebacili. Prošle godine vraćali smo se sa Rogatice.

9. april. Kuti. — Aleksi previjaju ranu — gangrena se širi. Sve je gotovo — ja se moram rastati sa najboljim dru-

gom za navek i ostaviti ga u ovim krševima. Prokleta Drina, ona nam je ovo donela. Ah, da zna Maksim.³³

10. april. Kutli. — Došao je Marko (Aleksandar Ranković) da obiđe Aleksu, ali sve je uzalud; on je u teškom stanju sve mu je teže i teže. Traži da mu se vrati doktor iz ekipe. Marko je pisao pismo. Ceo dan se mučio. »O Lundžija, Lundžija, ako se sad izvučem sila ću biti«. Moje stanje ne mogu opisati, treba se staviti u položaj čoveka pored koga umire neko, tako drag kao što je Aleksa. Kroz misli mi se redaju svi događaji iz zajedničkog života, svaka sitnica izlazi mi pred oči.

Marko nam je ispričao dosta novosti: oko Rogatice su tri brigade: 6. (istočno bosanska), Majevička i Sremci; Nevesinje su opet zauzeli četnici; oko Gackoga sve je raščišćeno; Italijani beže iz Foče.

Posle podne mu je (Aleksi) teže, često bunca i guši se, svestan je svega i dobro se drži.

U pola devet uveče je zaspao, teško diše, to su poslednji momenti; i ja sam zaspao, budi me drugarica (i kaže) »Umire«. Skočio sam. Njegovo srce treperi i on zeva. »Moj družo Aleksa«. On umire i njegov se život ugasi. Sada leži pokriven ćebetom i čini mi se da diše i da me zove. Umro je 9-og u 9 časova i 20 minuta uveče u kući Alekse Bodiroge.

Miodrag MILOVANOVIC-LUNE

³³ Maksim Dežović, otac Aleksin, doživeo je oslobođenje zemlje, ali ne i da vidi sina. Umro 1963. godine.